

Елена Бурова¹, Аяжан Сағиқызы², Әсел Назарбетова³

¹ Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті Философия, саясаттану және дінтану институтының бас ғылыми қызметкері, философия ғылымдарының докторы, профессор
e-mail: bee1958@bk.ru

² Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті Философия, саясаттану және дінтану институтының бас ғылыми қызметкері, философия ғылымдарының докторы, профессор
e-mail: ayazhan@list.ru
(Алматы, Қазақстан)

³ Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институтының ғалым хатшысы, PhD
e-mail: aselnaz78@mail.ru
(Астана, Қазақстан)

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДІНИ ПРОЦЕСТІҢ САРАПТАМАЛЫҚ БАҒАЛАРЫ

Аңдатпа. Қазіргі қазақстандық қоғамда үш онжылдық ішінде діннің әлеуметтік институт ретіндегі рөлі мен маңызы қайта қарастырылуда. Мақалада авторлардың Қазақстандағы қазіргі заманғы діни процесті талдауға байланысты өздері жүргізген, кейін қайта жаңартылған және түсіндірілген, әлеуметтанулық мониторингтің нәтижесі бойынша алынған деректерге сараптамалық түсініктері мен талдаулары берілген. Зерттеуде діни процесті сараптамалық қабылдау мен түсінудің ерекшеліктері анықталды. Сонымен қатар, SWOT талдау жүргізілді, зайырлы мемлекет типі мен діни әртүрлілікті ескере отырып, дін саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру бойынша ұсынымдар тұжырымдалды.

Түйін сөздер: халықтың діндарлығы, діни үдеріс, зайырлылық, дінге қатысты саясат, сараптамалық бағалау.

Елена Бурова, Аяжан Сағиқызы, Асель Назарбетова
**ЭКСПЕРТНЫЕ ОЦЕНКИ РЕЛИГИОЗНОГО ПРОЦЕССА В СОВРЕ-
МЕННОМ КАЗАХСТАНЕ**

Аннотация. В современном казахстанском обществе на протяжении трех десятилетий происходит переосмысление роли и значения религии как социального института. В статье представлены экспертные восприятия и оценки современного религиозного процесса в Казахстане, которые реконструированы и проинтерпретированы в контексте данных социологического мониторинга, проводимого

авторами. Выявлены особенности экспертного восприятия и понимания религиозного процесса. Проведен SWOT – анализ, концептуализированы рекомендации по реализации государственной политики в сфере религии с учетом светского типа государства и религиозного разнообразия.

Ключевые слова: *религиозность населения, религиозный процесс, светскость, политика в отношении религии, экспертные оценки.*

Elena Burova, Ayazhan Sagikyzy, Asel Nazarbetova
EXPERT ASSESSMENTS OF THE RELIGIOUS PROCESS IN MODERN KAZAKHSTAN

Abstract. In modern Kazakh society, the role and significance of religion as a social institution has been rethinking for three decades. The article presents expert perceptions and assessments of the modern religious process in Kazakhstan, which are reconstructed and interpreted in the context of sociological monitoring data conducted by the authors. The features of expert perception and understanding of the religious process are revealed. A SWOT analysis was carried out, recommendations for the implementation of state policy in the field of religion were conceptualized, taking into account the secular type of state and religious diversity.

Keywords: *religiosity of the population, religious process, secularism, policy towards religion, expert assessments.*

Кіріспе

Діннің біріктіруші институт ретіндегі мүмкіндіктері жеткілікті дәрежеде. Дегенмен де оны оң бағалай отырып, сарапшылар діни бірегейлікті қоғамның негізгі біріктіруші факторы ретінде қарастырмайды. Сонымен бірге, сарапшыларды мемлекеттіліктің дамуының діни векторын жақтайтындардың санының қарқынды өсуі алаңдатады.

Сарапшылардың талдауы бойынша, діннің біріктіруші / ажыратушы әлеуетін қарастырғанда сарапшылар, оқытушылар, ғалымдар, журналистер, мемлекет және қоғам қайраткерлері көбінесе оның ажыратушы факторына жоғары дәрежеде сыни көзқараспен қарайды.

Сарапшылар қауымдастығы зайырлы/діни өзіндік бірегейлілік критерийі бойынша да, бір конфессия ішіндегі келіспеушіліктер бойынша да когнитивті диссонанспен ерекшеленеді. Осы және басқа да мән-жайлар дін мен діни институттардың рөлін қайта бағалауға, діндар адамдардың санының көбеюіне, қоғамның зияткерлік мәдениетінің төмендеуіне, мемлекеттің жалпы менталитетке идеологиялық тұрғыдан ықпалын жоғалтуына ықпал етеді және алғышарттар жасайды.

Жалпы Қазақстандағы діни үрдістерді талдау бойынша жүргізілген зерттеулердің нәтижелері бірнеше ұжымдық монографияларда, ғылыми мақалаларда жарық көрді [1-4]. Бұл зерттеу де сол еңбектердің жалғасы

болып табылады. Соңғы жылдары ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтында жарық көрген ұжымдық монографияларда қазақстандық бірегейлік мәселесі терең, жан-жақты зерттелген [5-6].

Зерттеу әдістері

Сараптамалық жартылай құрылымдық сұхбаттар 2021, 2022, 2023 жылдары сарапшылардың үш тобымен өткізілді: 1) өздерін ешбір конфессияға жатқызбайтын ғылыми және педагогикалық қоғамдастықтың өкілдері, ҮЕҰ басшылары, қоғамдық пікір көшбасшылары, журналистер; 2) дін саласындағы мемлекеттік саясат мәселелерімен айналысатын, уәкілетті органда жұмыс істейтін мемлекеттік қызметшілер, әкімдіктердегі мамандар; 3) әртүрлі конфессиялардың өкілдері, яғни діни топтардың қызметшілері, теологтар, діни оқу орындарының оқытушыларын құрайтын өздерін белгілі бір конфессияға жатқызатын респонденттер. Қазақстанның барлық өңірлерін қамтитын 245 сарапшыдан сұхбат алынды. Сараптамалық сауалнамалардың нәтижелері SPSS өңдеу құралдарымен, мазмұнды талдау, дискурстық талдау, салыстыру, тұжырымдамалау әдістерімен түсіндірілді, SWOT талдауы жүргізілді.

Ғылыми және практикалық мәселелер

Қазіргі замандағы жаңғыру жолындағы қоғамдар діни субъектілер мен институттардың жеке және ұжымдық деңгейде әсер етуіне қажетті өмірлік әлеуетті қалыптастырған, діннің жаңғыруын бастан өткеруде [7; 8 б.]. Діни дүниетаным, құндылықтар, дәстүрлер дінге бет бұрған әрбір бесінші қазақстандықтың өмір салты ретінде айқындалады. Халықтың діндарлығы біртекті емес, аймақтық, жас, этномәдени ерекшеліктері бар. Шынайы діндарлықпен қатар квази-діндарлық тарап, дін дәстүрлі/жаңа дихотомияда қабылданады. Халықтың діндарлығы мен діни үдріс әртүрлі өлшемдер мен көріністерге ие. Діни үдерістің қазақстандық шындыққа тән ерекшеліктерімен бірге өңірлік және жаһандық үрдістер де орын алды. Діни үдерістің негізгі тенденциялары әртүрлі қарқындылыққа, ауқымдылыққа, әсерге ие.

Зайырлылыққа қатысты мемлекеттің саясатын бағалау, діни ахуалды дамыту, зайырлы/діни тепе-теңдік келешегі туралы сарапшылар қауымдастығының пікірлері екіұшты және қарама-қайшы.

«ҚР Дін саласындағы саясаты бүгінгі күннің қажеттіліктеріне сәйкес келе ме?» деген сұраққа сарапшылардың үштен екісі (68,4%) «діни процестерге әсер ету және зайырлы/діни белгілері бойынша бөліну қаупін болдырмау үшін саясатты үнемі жетілдіріп отыру керек» деп атап өтті. Сарапшылардың төртінші бөлігі діни әралуандықты қолдау керек деп санайды, ал әрбір бесінші сарапшы мемлекет дін саясатын жүзеге асырмауы керек деп санайды.

Дін саласындағы мемлекеттік саясат бірқатар ерекше, кейбір сәттерде бір-бірін жоққа шығаратын ерекшеліктерімен сипатталады деген пікірлер

айтылды. Бір жағынан, мемлекет дінмен «ойнайды». Мысалы, мемлекеттің үнсіз келісімімен дін адамгершілік сияқты ұғымды өз құрамына қосты. Екінші жағынан, азаматтардың діндарлығы тақырыбын қауіпсіздендіреді. Қауіпсіздендіру (секьюритизация нәтижесінде мемлекет өзіне тән емес функцияларды, мысалы, дәстүрлі исламды идеологиялық тұрғыдан қолдайды. Сарапшылардың пайымдауынша, ҚМДБ - ға ашық қолдау көрсетілуде, бұл зайырлылық қағидатын айқын бұзу және исламдануды ынталандыру болып саналады. Мемлекет азаматтардың конституциялық құқықтарын, атап айтқанда, ар-ождан бостандығын жүзеге асыру құқығымен айналысу керек, сондай-ақ мемлекет діннен бөлек болғандықтан, дін саласындағы мемлекеттік саясат исламдану процесіне де, евангелизация процесіне де ықпал етпеуі керек, бірақ заманауи, дамыған, саясаттандырылмаған, діни емес қоғамды қалыптастыру ісінде мемлекет пен дін арасындағы «алтын көпір» ретінде қызмет етуі керек.

Нәтижелер

1. Қазақстандағы діни үдерістің даму тенденцияларын сипаттай отырып, сарапшылардың едәуір көпшілігі (95%) дәстүрлі және дәстүрлі емес діндарлық өсуде деп санайды. Сарапшылардың 40%-ы дәстүрлі емес діни бірлестіктердегі миссионерлік, прозелитизм жұмысы дәстүрлі діни бірлестіктерімен салыстырғанда қарқынды екенін атап өтті. Сарапшылардың 18% - ы «діннің әсері артып келеді және бұл жаман» деп санайды, ал 52,5% диаметральды қарама-қарсы ұстанымды ұстанады: «діннің әсері артады және бұл жақсы», - дейді.

2. Діннің қазақстандық қоғам өміріне ықпалының арқасында сарапшылардың басым бөлігі қоғамның адамгершілігі мен руханиятының артқанын атап өтті. Әрбір үшінші сарапшы дін мен оның құндылықтары жаңа Қазақстанның қалыптасып келе жатқан идеологиясына ене алады деп есептейді.

3. Сарапшылардың пайымдауынша, діни құндылықтар жаңа Қазақстанның идеологиясына айналуы, конфессияаралық және этносаралық тұрақтылықты одан әрі дамытуға, толеранттылықты нығайтуға ықпал етуі мүмкін. Сарапшылардың пікірі келесідей: қоғам белсенділері мен қоғам жұлдыздарының көпшілігі дінді ұстанатын болғандықтан, алдағы жылдары дін мемлекеттік деңгейде қорғалып, насихатталуы әбден мүмкін. Ал діни дүниетанымдық негіз қазақ халқына жат болмағандықтан, қазақ қоғамында әрқашан дінге елеулі орын берілгендіктен, оның рөлі арта түседі.

4. Бірқатар сарапшылар дін мен оның құндылықтары жаңа Қазақстанның идеологиясына үзілді-кесілді кіріге алмайтындығы туралы қарама-қарсы ұстанымды дәлелді түрде қорғайды. Сұхбат қажет, бірақ діни құндылықтарды идеология деңгейіне көтеру зайырлылық принципі мен негіздеріне қайшы келеді.

5. Сарапшылардың үштен бірі діни құндылықтардың әмбебаптығын зерттеу қажет екендігіні айтады.

7. Кеңестік тәжірибенің дәстүрі салдарынан діндер / діни бірлестіктер мемлекет пен қоғам тарапынан бақылау, сақтық және сенімсіздік танытылғандықтан әлі де басты назарда. Басқа сенім өкілдеріне деген интолеранттылықтың жоғары деңгейі байқалады.

7. Бір жағынан, Қазақстан - зайырлы мемлекет, сәйкесінше діни құндылықтарды мемлекеттік идеологиялық парадигмаға енгізуге болмайды. Екінші жағынан, рухани құндылықтарды таратудың негізгі жолы болып табылады.

8. Діни сананы радикалдануы, деструктивті, кейде экстремистік бірлестіктердің көбеюі алаңдатады. Сондықтан бұл мәселеге өте мұқият қарау маңызды. Дін бір уақытта қоғамды біріктіре алады және оның бөлінуіне себеп болуы мүмкін.

9. Сарапшылар тәуелсіздік жылдарындағы діни процестің нәтижелерін жеткілікті түрде қарама-қайшы бағалайды. (1-кесте)

1-кесте. Тәуелсіздік жылдарындағы діни процестің оң және теріс салдарына сараптамалық баға

Жағымды	Қоғамдағы діндарлықтың салдары	Жағымсыз
61,9 %	Діндарлыққа байланысты инфрақұрылым пайда болды ("халал" индустриясы, діни туризм, дінге негізделген еңбек ұжымдары)	19,0%
57,1%	Дін әралуандылыққа қол жеткізілді	33,3%
57,1%	Қазақстандықтардың діни өмір салтын зерттеу барысында қоғамның моральдық жағдайы жақсарып келеді	28,6%
52,4%	Қазақстандықтардың белсенділігі артты	33,3%
47,6%	Жастар діндар бола бастады	38,1%
47,6%	Негізінен діни өмір салтын ұстанатын отбасылар пайда болды	52,4%
38,1%	Діндарлық күнделікті мәдениеттің белгісі айналды (киім, діни рәміздер, дуға ету практикасы, діни рәсім, діни күнтізбе және т. б.)	42,9%
33,3%	Қазақстан ислам әлемінің бір бөлігіне айналу	38,1%
28,6%	Мемлекеттік институттар менталитетті, құндылықтарды қалыптастыру процесінде діни институттардан төмен түр	57,1%
19,0%	Әр түрлі конфессиялардағы діни қызметкерлер ағартушылардың, психологтардың, идеологтардың функцияларын толықтырды	61,9%
9,5%	Қазақстан зайырлы ұстанымын жоғалтады және діни мемлекет мәртебесіне жақындайды	57,1%

10. Мемлекеттің дінге қатысты саясаты сәйкес келе ме деген сұраққа сарапшылардың 28,6%-ы «қоғамды исламдандыру процесіне ықпал ететіндіктен сәйкес келеді» деп, 9,5%-ы «әлемдік тәжірибеге сәйкес келмейді, өйткені ол зайырлылық принципіне сәйкес келмейді», 4,8%-ы «сәйкес келмейді, себебі ол діни процестің дамуын тежейді», - деп жауап берді. Сарапшылардың 7,1%-ы мемлекет дін саясатын мүлдем жүзеге асырмауы керек деп санайды. Сарапшылардың болжамды бағалауы бойынша, діннің қоғамдағы ықпалы таяу келешекте ұлғаятын болады (2 кесте).

2-кесте. Қазіргі уақытта, таяу (15-20 жыл) және алыс келешекте (30-40 жыл) Қазақстанның мемлекеттілігі типінің сараптамалық бағасы

Ұстанымдар	Қазіргі уақытта	15-20 жыл ішінде	30-40 жылдан кейін
Діннің қатысы аз зайырлы көпконфессиялы мемлекет	37,7%	18,0%	13,1%
Діннің ықпалы артып келе жатқан зайырлы көпконфессиялы мемлекет	39,3%	24,6%	1,6%
Мұсылман халқы басым және қоғам өміріндегі діни нормалар басым зайырлы мемлекет	11,5%	26,2%	39,3%
Тиісті құқықтық белгілері бар діни мемлекет	4,9%	6,6%	13,1%
Жауапқа қиналамын	6,6%	24,6%	32,8%

11. Орталық Азиядағы және Қазақстандағы діни ахуалды дамыту бойынша сарапшыларының берген салыстырмалы бағасы Орталық Азиядағы процестің стихиялық даму тәуекелдерінің күрделенуімен салыстырғанда (25,9%) Қазақстанда сақталып тұрған тұрақтылықты (66,2%) көрсетеді. Қазақстандағы діни процеске сыртқы қысымның сараптамалық мәлімдемесі айқын (3-кесте).

3-кесте. Орталық Азия мен Қазақстандағы қазіргі діни ахуалды эксперттік бағалау

Діни ахуалдың дамуына салыстырмалы баға беру	Орталық Азияда	Қазақстанда
Жағдай тұрақтылықты сақтауды болжайтын объективті процестерді ескере отырып дамиды	21,4%	66,2%
Жағдай стихиялық процестің тәуекелдеріне байланысты күрделі болып көрінеді, бірақ әлі маңызды емес.	25,9%	17,6%
Жағдай өздігінен дамиды, процесті басқаруға болмайды, нәтиже болжанбайды және тұрақсыздыққа ықпал етеді	19,6%	2,9%
Жағдайдың тиісті өлшемдері жоқ, процестер жасырын және олардың қарқындылығы пессимистік болжамда	17,0%	5,9%
Жағдай бағытталған әсермен дамиды, мемлекеттің ықпалынан шығады, тұрақсыздыққа әкеледі	13,4%	2,9%

Талқылау және сұрақтар

Діни жағдайды сарапшылардың түсіндіруі діннің қоғам өміріне әсерінің тиімділігін бағалауда белгісіздіктің, күмәнділіктің артуын көрсетеді. Бұл өз кезегінде діни үдерістің түсініксіздігін және діни саясат саласындағы саяси шешімдерді әзірлеу мен қабылдауда тәуекел аймағының кеңеюін көрсетеді.

Қазақстандағы діни үдерістің мықты жақтары: діни әралуандыққа қол жеткізілді: мемлекет пен діндер арасындағы қарым-қатынастардың қазақстандық үлгісінің зайырлылық қағидасы іске асырылуда: дүниетанымды

таңдауда және ар-ождан бостандығы құқығын жүзеге асыруда азаматтарға Қазақстан Республикасының Конституциясымен кепілдік беріледі.

Діни үдерістің кемшіліктері: білім берудің тәрбиелік рөлі төмендеді, білім беру жүйесінде жастардың, ал халықтың дұрыс идеологиялық әлеуметтенуі жоқ; діни және квазимемлекеттік мекемелердің рөлі артып келеді; отбасынан тыс беделді рухани тәлімгерлер жоқ; әлемге көзқарас ситуациялық сыртқы факторларға байланысты; ақпараттық ресурстар (бұқаралық ақпарат құралдары, интернет) олардың теріс мазмұнының өсуіне байланысты – бір жағынан, ал екінші жағынан, ділге, ақыл-ойға, адамгершілікке, руханиятқа екіұдай әсер етеді.

Тәуекелдер өзге мәдени құндылықтардың мінез-құлық үлгілеріне, өмірлік стратегияларға шабуыл жасауымен байланысты, бұл этно-мәдени, этноконфессиялық сәйкестікке шоғырлануды жойылуына, зайырлы нормалардың бұзылуына және қарқынды діншілденуіне, мемлекеттің қоғамның дүниетанымдық атмосферасына әсер ете алмауына әкеледі.

Мүмкіндіктер

Мамандарға дін саласындағы мемлекеттік саясатты жетілдіру бойынша негізгі міндеттерді үш векторда қалыптастыру ұсынылды: дәстүрлі діндермен, дәстүрлі емес діндермен және деструктивті бірлестіктермен және топтармен. Жауаптарда осындай өзара әрекеттесулердің жай-күйі жазылып, дін саласындағы мемлекеттік саясатты жетілдіру мүмкіндіктері ретінде қарастыратын ұсыныстар жасалған деп білеміз.

Қазіргі Қазақстандағы мемлекет пен діндердің өзара әрекеттесуінің негізгі міндеттері (дәстүрлі діндермен)

- Зайырлы мемлекетте барлық діндер мен тіркелген бірлестіктерден тең арақашықтық принципі сақталады. Еліміздегі дәстүрлі діндердің өз құрылымы бар, олар мемлекеттік органдармен тікелей жұмыс істейді. Біздің еліміздегі діни мерекелер мен рәсімдер болсын немесе оларды өткізу тәртібі болсын, бәрі мемлекетпен келісе отырып шешілуі керек. Дәстүрлі діндердің тұрақтылығын өзара келісім арқылы ілгерілету арқылы мемлекеттің бірлігі мен тұтастығын сақтау мақсатына жетуге болады.

- Дәстүрлі діндер қоғамдық өмірде ерекше орынға ие. Дәстүрлі діндерді қолдау арқылы болашақ саяси және діни қақтығыстардың алдын алуға болады. Дәстүрлі діндерді зерттейтін және насихаттайтын азаматтар мемлекеттік немесе үкіметтік емес ұйымдардың қолдауына мұқтаж.

- Еліміздің дәстүрлі діндерінің тұтастығын сақтау үшін мемлекеттік ұйымдармен олардың құрылымдары негізінде бірлесіп жұмыс істеу қажет. Мемлекет, егер мүмкін болса, миссионерлік қызметте жұмыс істеуге, жас ұрпақты тәрбиелеуге, сенім дәстүрлерінде дұрыс жолға бағыттауға кедергі жасамауы керек. Дәстүрлі дінді дамыту үшін қолайлы жағдай жасауға міндетті. Ынтымақтастық пен бастамалар екі жақты болуы керек. Ақпараттық салада дәстүрлі діндерді, соның ішінде теледидар, интернет және әлеуметтік желілерді танымал етудің жаңа формалары мен әдістері сұранысқа ие.

- Ханафилік ислам мен православтық христиан дінінің халықтың мәдениеті мен рухани өмірін дамытудағы тарихи рөлін мойындай отырып, конфессияаралық келісім мен төзімділікті сақтау және нығайту үшін конструктивті диалогты дамыту қажет.

- Дәстүрлі діндер ынтымақтастықты дамытуға, бірлескен іс-шаралар өткізуге, ашық диалог жүргізуге, әртүрлі дін өкілдерінің арасындағы бейбіт қатынастарды қамтамасыз етуге, дінаралық үйлесімділік пен жемісті қарым-қатынасты сақтауға шақырады.

- Қазақстан халқы Ассамблеясы шеңберінде өзара іс-қимылды сапалы түрде жетілдіру қажет, онда діни көшбасшылармен бірлесіп алуан дінилікке төзімділік мәселесін қарастыру, халықпен жұмыс істеудің негізгі бағыттарын әзірлеу, этноконфессиялық түсіністікті сақтау тиімді. Сенушілер мен атеистердің сезімдерін ескере отырып, қолайлы мемлекеттік идеологияны дамыту қажет.

- Қоғамдық өмірден, оның проблемаларынан, қарапайым адамдардан ажыратылмаған діни сала кадрларын даярлау қажет. Діни мәселелерге қатысты бағдарламаларды іске асыру үшін ҰЕҰ-ның бюджеттік портфелін жетілдіру қажет.

- Дәстүрлі діндердің тарихи-мәдени орнын айқындауды ескере отырып, оларды мемлекеттік деңгейде қолдау қажет. Дін мен дәстүрді араластырмай, ұлттық мәдени бірегейлігімізді сақтай отырып, бірлесіп жұмыс істеу қажет.

- Қазақстан – өз шекарасында дәстүрлі діндермен жақсы қарым-қатынас орната алған зайырлы мемлекет, сондықтан мұндай қарым-қатынастар жалғасып, бейбітшілік үшін жұмыс істеуі керек.

Қазіргі Қазақстандағы мемлекет пен діндердің дәстүрлі емес діндермен өзара әрекеттесуінің негізгі міндеттері.

Сарапшылар қауымдастығында мемлекет барлық жұмыс істейтін діни ұйымдармен сенімді және конструктивті қарым-қатынас орнатқандығы атап өтіледі. Бірақ сонымен бірге дәстүрлі және дәстүрлі емес діндерге қатысты мемлекеттік идеологияға қарсы сараптамалық пікір қалыптасқан: «Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес тіркелген ДҰ заң алдында тең болғандықтан және дәстүрлі және дәстүрлі емес діндерге бөлінбегендіктен, «дәстүрлі емес діндер» тұжырымдамасы нені білдіретінін нақтылау қажет. Секторлық заңда («Қазақстан Республикасының діни қызмет және діни бірлестіктер туралы заңы») ханафи бағытының және православие дінінің исламның тарихи рөлін көрсетуі оларды дәстүрлі деп санамайды және жіктемейді». Сарапшылардың аз бөлігі дәстүрлі және дәстүрлі емес діндерге бөліну заңмен реттелмейтінін хабарлайды, бұл мемлекеттік саясатта және мемлекет пен діндер арасындағы, сондай-ақ діндер мен ДҰ арасындағы нақты қатынастарда қайшылықтарды тудырады және өрбітеді.

- Сарапшылар мемлекетке 1) дәстүрлі емес діндерге араласпауды, бірақ діни көзқарасына қарамастан барлық сенушілердің теңдігін қамтамасыз етуді,

2) қашықтықты сақтауды, құқықтық шеңберде мониторинг пен бақылауда бейтараптық мәртебесін қамтамасыз етуді ұсынады.

- Тағы бір көзқарас - мемлекет дәстүрлі емес діндермен жұмыс істеуі керек, өйткені олардың қоғам үшін қызметінің ашықтығы қажет, олардың не істейтіні және не уағыздайтыны туралы ақпараттың жетіспеушілігі бар.

- Қатаң ұстаным Қазақстан Республикасының заңдарын сақтау, конфессияаралық бейбітшілікті сақтау және алаяқтық әрекеттерге күдіктену – діни бірлестіктің жабылуы үшін олардың қызметін толық және тұрақты бақылауды және мониторингті ұсынады.

- Сарапшылар Қазақстан Республикасының аумағындағы миссионерлер облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың жергілікті атқарушы органдарында жыл сайын қайта тіркелуден өтуі керек екенін еске салады. Егер олардың миссионерлік қызметі конституциялық тәртіпке, қоғамдық тәртіпке, адам құқықтары мен бостандықтарына, халықтың денсаулығы мен моральына қауіп төндірсе, оларды тіркеуден бас тартады.

- Дәстүрлі емес діни қозғалыстарды ұстанатын азаматтарға (жалған салафизмді қоса алғанда) қатысты қатаң құқықтық шаралар қабылдануы керек.

- Сарапшылар мемлекеттік бақылауды күшейту қажеттілігін күн тәртібіндегі ең өзекті мәселе деп атайды. Діни қозғалыстар мен мемлекет арасындағы саяси-құқықтық қатынастар келесідей болуы керек: мемлекет діни қозғалыстарға төзімді, бірақ елдің болашағына шабуыл жасауға, белсенді прозелитизм жұмыстарын жүргізуге жол бермейді. Дәстүрлі емес діни қозғалыстарға қарсы шектеу шараларын белгілі бір тәртіппен жүзеге асыру керек.

- Азаматтардың діни сауаттылығын арттыру және дәстүрлі емес наным-сенімдерді насихаттауды шектеу, сондай-ақ ел азаматтарын алдаудан қорғайтын иммунитет қалыптастыру арқылы дәстүрлі емес діндердің негізгі қызметіне жол бермеу ұсынылады.

- Сарапшылар дәстүрлі емес діндермен ынтымақтастықтың шарттары мемлекеттік деңгейде белгіленгенін атап өтеді. Қазіргі уақытта, дәстүрлі емес діндердің деструктивті ықпалы болған жағдайда әр түрлі дәстүрлі емес діндердің қызметіне мемлекет қатаң бақылау жасай отырып, сарапшылар Қазақстан Республикасының заңнамасын қатаң сақтау негізінде әрекет етуді ұсынады. Дін саласындағы құзыретті органдардың бақылауы мен өзара әрекеттесуі Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңдары негізінде жүзеге асырылуы тиіс, өйткені олардың саны жеткілікті.

- Сарапшылардың 70% -дан астамы дәстүрлі емес діндердің, тіпті тіркелгендердің де қызметіне үнемі қатаң бақылау мен мониторинг жүргізбеді ұсынады. Ал әлі тіркелмегендерге қатысты - тіркеу шараларын күшейту қажет.

• Сарапшылар мемлекет толеранттылықпен қарауы керектігін, бірақ бақылауда ұстауы қажеттігін ұсынады: дәстүрлі емес дін өкілдері мемлекеттік заңдарды сақтауы керек, бірақ қоғам мүшелерінің еркіндігіне әділетсіз араласпауы керек.

• ҚХА қызметіне дәстүрлі емес діндерді тарту, бірлескен диалог алаңдарын өткізу, өзара әрекеттесу және ең қауіпті үрдістерді анықтау, проблемалардың бейбіт жолмен алдын алу және дінаралық қатынастарды реттеу қажет.

Қазіргі Қазақстандағы мемлекет пен діндердің деструктивті ағымдармен өзара әрекеттесуінің негізгі міндеттері.

Сарапшылардың деструктивті ұйымдарға байланысты ұсыныстары олардың қызметіне тыйым салу, қатаң заңнамалық тұрғыдан реттеу, үнемі бақылау, профилактикалық шаралармен байланысты болды.

• Мемлекет деструктивті діндерді бақылайды, бірақ жаңа технологиялар мен ақпарат ағынын беру тәсілдерінің дамуына байланысты бұл әрекеттерді бақылау мүмкін емес. Бұл жағдайдан шығудың жалғыз жолы - халықтың діни сауаттылығын арттыру, дәстүрлі дінді насихаттау, алдын алу шаралары мен жастардың тәрбиесіне ерекше көңіл бөлу.

• Экстремизмге шақырулар қоғамда келіспеушілік фактілері бар екенін, жеке адамның, қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздігіне нақты қауіп төніп тұрғанын көрсетеді. Деструктивті ағымдардың пайда болуына жол бермеу, мұндай әрекеттерге толығымен тыйым салу, ұйымдастырушыларды қатаң және көпшілік алдында жазалау қажет.

• Деструктивті қызметті заңнамалық реттеуді жетілдіру және нығайту, тұжырымдамаларды неғұрлым айқын анықтау қажет. Деструктивті әсерлерді анықтау әдістерін жетілдіру және осы мақсатта - дәстүрлі емес діни қозғалыстардың қызметін қадағалау және бақылау, олардың өкілдеріне құқықтық жауапкершілікті түсіндіру, шектеу шараларын қолдану және орындалмаған жағдайда – қылмыстық және жазалау шараларын қабылдау.

• Заңды күшейту қажет. Азаматтардың санасын улауға тырысқандар қатаң жазалануы керек. Деструктивті діндерге қатысты мемлекет қатаң шаралар қабылдауы және оларды үнемі бақылауда ұстауы керек. Бірақ шаралар заңнама шеңберінде (қолдану, шектеу, бақылау) болуы керек.

• Ұлттық қауіпсіздік пен қоғамға қауіп төндіретін деструктивті ағымдардың қызметіне тыйым салып, халық арасында деструктивті діни идеологияның таралуына жол бермеу керек.

• Деструктивті діни қозғалыс өкілдерінің отбасы мүшелерімен жұмыс істеу, оларды үнемі қажетті ақпаратпен қамтамасыз ету, оңалту жұмыстарын жүргізу, экстремизм мен терроризм идеологиясына қарсы иммунитет қалыптастыру, шұғыл әлеуметтік-экономикалық мәселелерді уақтылы шешу маңызды.

• Желілерді талдауды және әртүрлі мақсатты топтарға назар аударуды ескере отырып, ақпараттық топтардың жағдайларын жақсарту қажет. Халық арасында, әсіресе мақсатты және «проблемалы» топтарда білікті діни қызметкерлер мен насихатшылардың қатысуымен хабардарлықты күшейту. Жеткізу іс-шараларын тұрақты негізде өткізіңіз.

• Психологиялық және құқықтық кеңес беру, теріс діни қозғалыстардан зардап шеккен адамдарға оңалту қызметтерін көрсету. Теріс діни қозғалыстардың әрекеттерінен зардап шеккен адамдарға психологиялық, консультативтік, заңнамалық көмек көрсете отырып, діни мәселелер бойынша «жедел желінің» тұрақты жұмысын ұйымдастыру.

• Экстремизм мен терроризмге қатысты айыптар бойынша сотталған деструктивті діни қозғалыстардың жақтастарымен, сондай-ақ олардың отбасыларымен жұмысты жетілдіру қажет. Діни қатынастар саласындағы қоғамдағы радикалды және экстремистік көріністерге байланысты кез келген әрекеттерге нөлдік төзімділікке қол жеткізуге ұмтылу қажет.

• Деструктивті діни қозғалыстарға қарсы күрес тетіктерін жетілдіру үшін мемлекеттік бақылауды күшейту қажет. Әлеуметтік желілер мен веб-сайттардағы деструктивті діни қозғалыстарға қатаң шаралар қолданылсын; деструктивті дінге және жалған уағызшыларға қарсы сот ісін жүргізу керек. Алдын алу алгоритмін әзірлеу және енгізу және заңның қатандығы тұрғысынан түбегейлі шешімдер қабылдау қажет.

• Экстремизм мен терроризмге қатысты баптар бойынша сотталған деструктивті діни қозғалыстардың жақтастарымен, олардың отбасыларымен нақты және мақсатты оңалту жұмыстарын жетілдіру. Діни қатынастар саласындағы радикалды және экстремистік көріністерге байланысты кез келген әрекеттер үшін қоғамда абсолютті төзбеушілікке қол жеткізу.

• Радикалды діни қозғалыстардың идеологиясын жоққа шығаруға және әсіресе мақсатты және проблемалы топтар арасында ақпарат таратуды күшейтуге қабілетті білікті діни қызметкерлер мен насихатшыларды тарту.

• Деструктивті ағымдар пайда болып, жоғалып кетуге бейім, бірақ қауіп төнген жағдайда тұрақты бақылауды сақтау қажет. Потенциалды немесе деструктивті ағымдардан зардап шеккен адамдарда сыни ойлау деңгейін дамыту бойынша жұмысты күшейту, заңнаманы нақты түсіндіру, дәстүрлі бағытта деструктивті әсерге ұшырағандарды қайта бағыттау мақсатында бақылау және өзара әрекеттесу.

• Жоғарғы деңгейлі психологтарды деструктивті топтарға қатысу алгоритмдерін анықтауға үйрету. Мемлекетте радикалды және деструктивті бағыттардың ықпалын күшейтуге жол бермеу мақсатында балаларды, жасөспірімдерді және ересектерді діни сауаттылыққа және қауіпті бағыттарды анықтауды үйрету әдістерін жасау.

• Теологтардың көмегімен үгіт-насихат жұмыстарын үйрету, кеңейту. Олар ҚМДБ-ның діни уағызына құлақ асуы керек. Адамгершілік қағидаттарын сақтау керек, адамдардың құқықтары мен бостандықтарына,

---

мемлекеттік құндылықтарға нұқсан келтірмеу керек. Қоғамға демократиялық принциптері мен ортақ құндылықтары бар идеологияны ұсыну.

Қорытынды

Мемлекет іс жүзінде зайырлылық принципін іс жүзінде көрсетсе де, жаһандық тұрақсыздық жағдайында халық арасында идеологиялық бағдарлардың келіспеушілігі, зайырлы құндылықтар мен олардың сәйкес өмірлік нұсқауларын діни құндылықтармен алмастыру, зайырлылықты вектор және мемлекеттіліктің түрі ретінде жоғалту перспективасы сияқты қауіптерге назар аудару керек [7].

Зайырлы мемлекетте дінге қатысты страгегеманы қайта пішімдеу, көп дінді қоғам құрылымындағы діни институттардың мәртебесін анықтау бұрынғыдан да өзекті. Зайырлылықтың модернизацияланған моделіне ғана емес, сонымен қатар оның айқын аксиологиялық бағдарлануына да қоғамның сұранысы бар екені анық: консенсус, конфликтологиялық, бейтараптық қажет. Зайырлылық үлгісінде діни және діни емес өмір субъектілерінің мүдделерінің палитрасын көрсету ғана емес, сонымен қатар мүдделердің консенсусын анықтау және білдіру, дивергенция сызықтарын анықтау, ақыл-ой үзілістерінен ескерту маңызды.

Зерттеулерді қаржыландыру көзі

Зерттеу Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитетін қаржыландыру шеңберінде жүргізілді (№АР09259797 «Қазақстандағы діндарлану процестері: ерекшелігі, тенденциялары, қоғам мен адами капиталдың дамуына әсері (пәнаралық талдау)» гранты.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Лебедев С. Д., Благоевич М., Шаповалова Л. В. Ревитализация религии: к пониманию перспектив современной религиозной ситуации // Социологические исследования. 2023. №8. - С. 60-75.
2. Светскость и религия в современном Казахстане: модернизация духовно-культурных смыслов и стратегий: Коллективная монография. - Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2020. – 278 с.
3. Қазақстанның тұрақты даму стратегиясы контекстінде қоғамның мәдениеті мен құндылықтарын зерттеу: ұжымдық монография. (Исследование культуры и ценностей общества в контексте стратегии устойчивого развития Казахстана: коллективная монография). – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, 2022. – 397 с.
4. Религиозные конверсии в постсекулярном обществе (опыт феноменологической реконструкции). - Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2017. – 431 с.
5. Формирование казахстанской идентичности в контексте задач модернизации общественного сознания. – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения, 2019. – 460 с.
6. Формирование казахстанской идентичности: проблемы и перспективы. - Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2020. – 556 б.
7. Комплексный план по реализации государственной политики в религиозной сфере Республики Казахстан на 2021-2023 годы // Url:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000953> (қаралған күні 14.09.2023)

REFERENCES:

1. Lebedev S.D., Blagoevich M., Shapovalova L.V. Revitalizacija religij: k ponimaniju perspektiv sovremennoj religioznoj situacii. Sociologicheskie issledovanija [The Revitalization of Religion: towards understanding the Prospects of the Modern Religious Situation. Sociological research]. 2023. №8. 60-75.
2. Svetskost' i religija v sovremennom Kazahstane: modernizacija duhovno-kul'turnyh smyslov i strategij: Kollektivnaja monografija [Secularism and religion in modern Kazakhstan: modernization of spiritual and cultural meanings and strategies]. Almaty, Institut filosofii, politologii i religiovedenija KN MON RK, 2020. 278.
3. Kazakstannyn turakty damu strategijasy kontekstinde kogamnyn mädenieti men kundylыktaryn zertteu: uzhyndyk monografija (Issledovanie kul'tury i cennostej obshhestva v kontekste strategii ustojchivogo razvitija Kazahstana: kollektivnaja monografija). [Research of culture and values of society in the context of the strategy of sustainable development of Kazakhstan]. Almaty, Institut filosofii, politologii i religiovedenija KN MNVO RK, 2022. 397.
4. Religioznye konversii v postsekuljarnom obshhestve (opyt fenomenologicheskoy rekonstrukcii). [Religious conversions in post-secular society (experience of phenomenological reconstruction)]. Almaty, Institut filosofii, politologii i religiovedenija KN MON RK, 2017. 431.
5. Formirovanie kazahstanskoj identichnosti v kontekste zadach modernizacii obshhestvennogo soznanija [Formation of Kazakhstan's identity in the context of the tasks of modernization of public consciousness]. Almaty, Institut filosofii, politologii i religiovedenija, 2019. 460.
6. Formirovanie kazahstanskoj identichnosti: problemy i perspektivy [Formation of Kazakhstan's identity in the context of the tasks of modernization of public consciousness]. Almaty, QR BGM GK Filosofija, sajasattanu zhәне dintanu instituty, 2020. 556.
7. Kompleksnyj plan po realizacii gosudarstvennoj politiki v religioznoj sfere Respubliki Kazahstan na 2021-2023 gody [Comprehensive plan for the implementation of state policy in the religious sphere of the Republic of Kazakhstan for 2021-2023]. Url:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000953> (Accessed: 14.09.2023)